

بسم الله الرحمن الرحيم

تبیین «قاعده معروف» در طلاق با تأکید بر آرای آیت الله جوادی آملی (دامت برکاته)

زهرا مهر علی نسب^۱

فاطمه نخعی فرد^۲

چکیده

قرآن کریم یکی از عوامل تحکیم بنیان خانواده را حسن معاشرت زوجین با یکدیگر می‌داند؛ حتی در بحث طلاق با این که به دلیل ناسازگاری زوجین، امکان ادامه زندگی مشترک وجود ندارد، امر به رعایت معروف کرده است. ولی جامعه امروزی در بسیاری موارد، از مصادیق معروف در طلاق فاصله گرفته است. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی، با هدف تبیین «قاعده معروف در طلاق» نوشته شده و برای رسیدن به این هدف به بیان معنای معروف، مبانی و مصادیق معروف در طلاق و نیز راهکارهای نهادینه سازی آن در طلاق با تأکید بر آرای آیت الله جوادی آملی پرداخته است. قاعده معروف در طلاق مصادیق متعددی دارد. که از جمله مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: پرداخت مهریه و عدم تصرف در آن، تأمین نفقه در طلاق رجعی، دادن نفقه به زن شیرده و پرداخت مهرالمتعه، عدم رجوع به قصد اضرار. خدای سبحان برای نهادینه سازی این مصادیق، راهکارهایی را به صورت انذار و تبشیر بیان کرده است.

کلید واژه‌ها: حسن معاشرت، طلاق، معروف، معاشرت به معروف.

^۱. طلبه سطح ۴، استاد مدرسه علمیه حضرت زینب کبری (سلام الله علیها)، رفسنجان، zm135911@yahoo.com.

^۲. طلبه سطح ۳، مدیر مدرسه علمیه حضرت زینب کبری (سلام الله علیها)، رفسنجان.

مقدمه

نظام معاشرتی اسلام در خانواده از یک سو بر مبانی انسان شناختی استوار است و از سوی دیگر ناظر به اهدافی است که اسلام برای تشکیل خانواده در نظر گرفته است. از این رو برای تنظیم روابط بین همسران به رابطه در پرتو «معاشرت به معروف» تأکید می‌کند و حتی در زمان گسست رابطه زوجیت، تأکید بر رهایی به معروف دارد. با توجه به اهمیت این قاعده، محققان پیرامون اصل معاشرت به معروف تحقیقاتی را به رشته‌ی تحریر در آورده‌اند که درواقع پیشینه بحث را مشخص می‌کند:

۱- "اصل معاشرت به معروف" از ناصر قربان نیا و معصومه حافظی ۲- "اصل معاشرت به معروف در قرآن (رویکرد مبنا محور در مقایسه با رویکرد رفتار محور)" از معصومه حافظی و محمد رضا میرزایی. ۲- "حدود روابط جنسی زن و شوهر در چارچوب قاعده معاشرت به معروف" از رحیم نو بهار و سیده ام البنین حسینی. ۳- "مبانی حسن معاشرت به معروف در نظام حقوقی خانواده از منظر قرآن" از فائزه عظیم زاده اردبیلی. ۴- "نقد و بررسی دیدگاه‌های مربوط به تعدد زوجات در پرتو اصل معاشرت به معروف" از معصومه حافظی و کاظم قاضی زاده. ۵- "مبانی و معیارهای رفتار با زن در قرآن" از سید حسین هاشمی. ۶- "معاشرت به معروف" از مریم احمدیه.

علی رغم تلاش‌های صورت پذیرفته درباره تبیین "قاعده معروف" در نهاد خانواده، اثر مستقلاً درباره این قاعده، در طلاق نوشته نشده است. در حالی که یکی از معضلات امروز جامعه، فاصله گرفتن از این قاعده در امر طلاق است که زمینه ساز مشکلات زیادی در جامعه شده و آسیب‌های جبران ناپذیری را به جا گذاشته است؛ با تبیین دقیق این قاعده در بحث طلاق، می‌توان تاحدی جلوی آسیب‌ها را گرفت. به همین جهت سوال اصلی این تحقیق این است که قرآن چگونه این قاعده را درامر طلاق تبیین کرده است؟

از این رو در این پژوهش سعی شده است، با روش توصیفی و تحلیلی، به تبیین «قاعده معروف» در طلاق با بیان مبانی، مصادیق و راهکارهای نهاده سازی آن پردازد و از آن جا که جوادی آملی مفسری اندیشمند در این زمینه است و به بهترین وجه این قاعده را در بحث طلاق مطرح کرده است؛ مباحث، با تأکید بر اندیشه‌های این بزرگوارنوشته شده است.

۱- معنای معروف

معروف، معنایی اعم دارد و به کمک واژه‌های هم نشین آن در آیات، می‌توان معنا و مصادیق آن را به خوبی درک کرد. به عنوان نمونه معروف در آیه: «وَأَتَوْهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء/ ۲۵) دلالت بر ادای حقوق مالی به شیوه نیکو دارد. آیه: «وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (نساء/ ۸) بیانگر سخن نیکوست و نیز آیه: «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء/ ۱۹) دلالت بر معاشرت نیکو دارد و آیه: «الْوَصِيَّةُ لِلْوَالدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ» (بقره/ ۱۸۰) دلالت بر وصیت نیکو می‌کند. در واقع این جامعیت از همان معنای لغوی معروف فهمیده می‌شود. که در آثار اهل لغت به آن اشاره شده است، (قربان نیا، حافظی، ۱۳۸۸، ص ۶۰) از جمله:

– معروف اسم جامع برای چیزی است که به عنوان اطاعت از خدا و نزدیک شدن به او و احسان به مردم شناخته شده است و از صفات غالب بین مردم است که هر کس آن را ببیند انکار نمی‌کند. (ابن منظور، ۱۴۱۴ ه ق، ج ۹، ص ۲۴۰ و طریحی، ۱۳۷۵ ه ش، ج ۵، ص ۹۹)

– نام هر کاری است که عقل یا شرع حسن آن را در می‌یابد و در مقابل منکر که عقل یا شرع آن را ناپسند می‌داند. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ه ق، ص ۵۶۱) با توجه به معنای لغوی معروف مفسرین نیز تعاریفی از آن را ارائه داده‌اند از جمله: یکی از مفسران آن را به معنای طاعت می‌داند. (طبرسی، ۱۳۷۲ ه ش، ج ۱، ص ۴۸۰) مفسر دیگری می‌نویسد: معروف دربردارنده هویت عقل آدمی و احکام شرع و فضایل اخلاقی نیک و آداب اجتماعی است و از آنجا که اسلام شریعت خود را بر فطرت بنا نهاده، معروف نزد او امری است که مردم اگر راه فطرت را بپیمایند؛ آن را می‌شناسند. (طباطبایی، ۱۴۱۷ ه ق، ج ۲، ص ۲۳۲) و در تعریف دیگری به وجه زیبا و شایسته معنا شده است. (فضل الله، ۱۴۱۹ ه ق، ج ۴، ص ۳۰۳)

جوادی آملی هم می‌فرماید: «آنچه که عقل و نقل به رسمیت بشناسد، معروف نام دارد و عکس آن منکر شناخته می‌شود.» (جوادی آملی، ۱۳۹۷، ج ۱۱، ص ۲۶۲) و معروف در طلاق یعنی رفتاری مشروعانه که عقل و نقل آن را می‌پسندد و به رسمیت می‌شناسد. (همان، ص ۳۰۳)

باید توجه داشت دایره معنایی معروف ثابت و محدود نیست بلکه در زمان‌های مختلف و جوامع گوناگون با تحفظ بر معیارهای عقلی، شرعی و اخلاقی همراه با تحول زمان و پیشرفت خردمندان با ایمان

متغیر است. (موسوی سبزواری، ۱۴۰۹ ق، ج ۴، ص ۱۰) از این رو برای تشخیص مصادیق معروف نه تنها باید به گرایش‌های انسانی توجه کرد، بلکه جهت آن نیز باید به سمت فراهم آوردن رضایت خدا باشد. (عظیم زاده، ۱۳۷۸ ه ش، ص ۸)

بر طبق تعریفی که جوادی آملی آورده است، دیدگاه ایشان معنای عامی را برای معروف در نظر می‌گیرد که فقط شامل واجبات نیست. از این رو می‌نویسد: «معاشرت به معروف در خانه یعنی حرکت در مدار مهر و محبت به گونه‌ای که همواره صلاهی معاشرت به نیکی طنین افکن بوده و فضل و وصل زوجین در گرو احسان و لطف پروردگار باشد. (جوانمرد، فرخانی، ۱۳۹۷، ص ۳۰۰)

پس بر اساس این دیدگاه حسن معاشرت، با شدت در مقام تأدیب منافاتی ندارد و آیاتی که در خواست معاشرت به معروف می‌کند (بقره / ۸۳ و ۲۲۹) پیام آن‌ها این نیست که شما در هر شرایطی به نیکی با همسرانتان رفتار کرده، بلکه منظور حسن معاشرت در پرتو عقل و شرع است و مصداق حسن معاشرت گاهی نیکو سخن گفتن، زمانی نیکو امر به معروف و نهی از منکر کردن و گاهی در جای خود و با شرایط و ویژگی‌های خود، تنبیه کردن است. (جوادی آملی، ۱۳۹۷، ج ۵، ص ۳۵ و ج ۱۱، ص ۲۶۲ و ج ۱۸، ص ۱۶۰ و ۱۷۲)

به طور کلی مرز نیکی به همسر آن است که به نیازهای واقعی و اصیل او توجه نموده و زمینه رفاه و آسایش او را به گونه‌ای شایسته فراهم کند البته تا جایی که به پیروی از هوی و هوس نیانجامد. (جوادی آملی، ۱۳۹۲ ه ش، ص ۲۶۰)

۲- مبانی "قاعده معروف" در طلاق

تمام دستورات، احکام و قواعد الهی بر یک سری از مبانی خاص استوار هستند، به همین جهت از مهمترین سؤالات در باب قاعده مزبور این است که اسلام بر چه مبنایی امر به رعایت معروف در طلاق کرده است در پاسخ به این سؤال می‌توان گفت برخی از مبانی "قاعده معروف" عبارتند از:

۲-۱- آفرینش زن و مرد از نفس واحد

مهمترین مبنای رعایت قاعده معروف در طلاق، توجه آفرینش زن و مرد از نفس واحد است. جوادی

آملی در تفسیر آیه: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ» (نساء / ۱) می‌نویسد: مراد از نفس در این آیه گوهر، ذات، اصل و واقعیت عینی شی است؛ نه روح، جان، روان و غیره. (جوادی آملی، ۱۳۹۵هـ ش، ص ۴۱)

از این آیه شریفه فهمیده می‌شود، زن و مرد از یک ذات و گوهر خلق شده‌اند و مبدأآفرینش همه افراد یک چیز است؛ در نتیجه اولین زن که همسر نخستین مرد است از همان ذات و گوهر عینی آفریده شده است، نه از گوهر دیگری، از این رو فرع بر مرد و تفیلی او نیست. (همان، ص ۴۲)

۲-۲- کرامت زن

کرامت انسان مبنای دیگری برای رعایت معروف است که خدای سبحان راه دست یابی به آن را تقوا می‌داند. «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» (حجرات ۱۳) در رسیدن به مراحل تقوا و تحصیل کمالات اعتقادی و اخلاقی مردان هیچ امتیازی بر زنان ندارند؛ یعنی نه ذکورت شرط کمال است و نه انوثن مانع آن؛ زیرا تحصیل کمالات کار روح انسان است که چون مجرد از ماده است مونث و مذکر ندارد. (جوادی آملی، ۱۳۹۷هـ ش، ج ۱۱، ص ۲۶۶)

اصل معاشرت به معروف، اصلی طرفینی است و بر اساس آیه «وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (بقره/۲۸۸) زنان مثل مردان مکلف به حسن معاشرت هستند تا کرامت انسانی حفظ گردد. از آن جا که مدیریت خانواده بنا به مصالحی به مردان سپرده شده است و این احتمال که مردان در انجام این وظیفه به شخصیت و حقوق زنان ستم کنند، وجود دارد، قرآن، مردان را به طور صریح به معاشرت معروف گونه با زنان امر کرده است تا از کرامت و حقوق زنان که بیشتر در خطر آسیب‌های سوء معاشرت قرار دارند محافظت شود. این موضوع وقتی اهمیت بیشتری می‌یابد که بدانیم، رعایت کرامت و شخصیت زنان از مبانی حسن معاشرت است. (حافظی، میرزایی، ۱۳۹۶، ص ۸۳) به تعبیر یکی از علما وجه اخلاقی و معنوی معاشرت به معروف اقتضا می‌کند که مرد به نحوی با همسرش معاشرت کند که کرامت انسانی او رعایت شود. (شمس الدین، ۱۹۹۶، ج ۳، ص ۱۵۸)

۲-۳- ملکوتی بودن ازدواج

در دین اسلام، ازدواج صبغه ملکوتی دارد؛ چرا که از مهمترین اهداف ازدواج، صیانت از گوهر دین

است که شوهر در حال عقد پیمان می‌بندد که همسرش را در صورت توافق اخلاقی به گونه‌ای شایسته نگه دارد و در فرض عدم توافق به نیکویی رها کند. (جوانمرد فرخانی، ص ۲۴)

۴-۵- امید به صلح در پرداخت نفقه و نگهداری زن در خانه

خدای سبحان بعد از امر به نگهداری زن در خانه در طلاق رجعی و پرداخت نفقه به او اشاره‌ای به فلسفه‌ی این حکم می‌کند و می‌فرماید: «لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا» (طلاق/۱) چرا که با گذشت زمان طوفان خشم فرو می‌نشیند و حضور دائمی زن در خانه در کنار مرد و اظهار محبت هر یک به دیگری زمینه ساز رجوع می‌گردد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲۴، ص ۲۲۳) و این ایجاد محبت از جانب خداست، همان طور که در دل‌های دشمنان رعب ایجاد می‌کند. (جوادی آملی، درس‌های تفسیر سوره‌ی طلاق، آیه اول، سایت اسراء) از این رو خدا با امر به نگهداری زن در خانه، امید سامان یافتن رابطه بین زوجین و برگشت به زندگی پر مهر و عطف گذشته را می‌دهد.

نتیجه‌گیری

۱- از دیدگاه آیت الله جوادی آملی معروف در طلاق به معنای رفتاری مطابق با عقل و نقل است و به همین جهت دایره آن محدود به واجبات نسیت بلکه مستحبات را هم در بر می‌گیرد. بر اساس تعریفی که ایشان از معروف دارند، معروف با تنبیه به جهت اصلاح ناسازگاری ندارد.

۲- معروف در طلاق مصادیق متعددی دارد از جمله: تأمین نفقه زن در طلاق رجعی، دادن مهریه کامل به زن، دادن کالایی غیر از مهریه به زن، عدم خواستگاری مرد بیگانه از زن در ایام عده، تأمین نفقه زن شیر ده عدم عضل و غیره

۳- طلاق امروزه از بسیاری موارد با فرهنگ قرآن سازگاری ندارد و دوری افراد جامعه از فرهنگ قرآن سبب شده است که بی‌عدالتی‌هایی در این زمینه صورت پذیرد و مردان با استفاده از حق طلاق، آسیب‌های جبران ناپذیری را برای زنان به وجود آورند، در حالی که رعایت قاعده معروف در طلاق مانع از سوء استفاده از حق طلاق می‌شود.

۴- رعایت «اصل معاشرت به معروف» در طلاق رجعی، اخلاق متعالی را ببه وجود می‌آورد که زمینه ساز رجوع مجدد مرد به زندگی و جلوگیری از فروپاشی خانواده می‌شود. زیرا معاشرت اینگونه تضمین کننده مودت و رحمت در بین زوجین خواهد بود که از ارکان اصلی حفظ نظام خانواده هستند.

۵- قرآن کریم برای اجرای این قاعده در طلاق راهکارهایی را به صورت انذار و تشبیر بیان کرده است که با توجه به آن‌ها زمینه اجرای این قاعده مهیا می‌شود. از مهمترین این راهکارها اشاره به آثار سوء عدم رعایت معروف و نیز توجه دادن به رابطه حقیقی بین زوجین بر اساس میثاق غلیظ است.

فهرست منابع

❖ قرآن

❖ نهج البلاغه

منابع فارسی

- ۱- امین، نصرت (بانوی اصفهانی)، (۱۳۶۱ش). *مخزن العرفان در تفسیر القرآن*، تهران: انتشارات نهضت زنان مسلمان.
- ۲- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۰). *ادب قضا در اسلام*، قم: انتشارات اسراء.
- ۳- _____، (۱۳۹۷). *تفسیر تسنیم*، قم: انتشارات اسراء.
- ۴- _____، (۱۳۸۹). *جامعه در قرآن*، قم: انتشارات اسراء.
- ۵- _____، (۱۳۸۷). *رحیق مختوم*، قم: انتشارات اسراء.
- ۶- _____، (۱۳۹۵). *زن در آینه جمال و جلال الهی*، قم: انتشارات اسراء.
- ۷- _____، (۱۳۹۲). *مفاتیح الحیاه*، چاپ صد و شانزدهم، قم: انتشارات اسراء.
- ۸- جوانمرد، فرخانی، ابراهیم، (۱۳۹۷). *خانواده متعال و حقوق آن و برگرفته از آثار آیت الله جوادی آملی*، قم: انتشارات اسراء.
- ۹- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*، تهران: انتشارات دار الکتب الاسلامیه.

منابع عربی

- ۱- ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*، بیروت، انتشارات دار صادر.
- ۲- حلی، ابن ادریس، محمد بن منصور بن احمد، (۱۴۱۰ق). *السرائر*، چاپ دوم، قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین قم.
- ۳- رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر، (۱۴۲۰). *مفاتیح الغیب*، چاپ سوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ۴- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲). *المفردات فی غریب القرآن*، دمشق بیروت: انتشارات دار العلم الدار الشامله.
- ۵- زمخشری، محمود، (۱۴۰۷ق). *الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل*، چاپ سوم، بیروت: دار الکتب العربی.

- ۶- شمس الدین، محمد مهدی (۱۹۹۶). *مسائل حرجه فی الفقه المراء*، بیروت: المؤسسه الدولیه للدراسات و النشر.
- ۷- صدوق، محمد بن علی بن بابویه، (۱۴۱۳ق). *من لا یحضره الفقیه*، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین قم.
- ۸- طباطبائی، محمد حسین، (۱۴۱۷). *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: انتشارات اسلامی جامعه-ی مدرسین قم.
- ۹- طبرسی، محمد بن فصل، (۱۴۱۲ق). *مکارم الاخلاق*، قم: انتشارات شریف رضی.
- ۱۰- طبری، ابو جعفر محمد بن جریر، (۱۴۱۲ق). *جامع البیان فی تفسیر القرآن*، چاپ اول، بیروت: انتشارات دار المعرفه.
- ۱۱- طرابلسی، ابن براج، (۱۴۰۶ق). *المهذب*، چاپ اول، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ۱۲- طریحی، فخر الدین، (۱۳۷۵ش). *مجمع البحرین*، تهران: کتاب فروشی مرتضوی.
- ۱۳- فضل الله، سید محمد حسین، (۱۴۱۹ق). *تفسیر من وحی القرآن*، بیروت: انتشارات دار الملائک الطباعه و انشر.
- ۱۴- کرکی، علی بن القیس، (۱۴۱۴ق). *جامع المقاصد فی شرح القواعد*، چاپ دوم، قم: انتشارات مؤسسه آل البيت.
- ۱۵- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۵). *الکافی*، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
- ۱۶- مدرسی، محمد تقی، (۱۴۱۹). *من هدی القرآن*، تهران: دار المحبین الحسین (علیه السلام).
- ۱۷- مراغی، احمد بن مصطفی، (بی تا). *تفسیر المراغی*، بیروت: انتشارات دار احیاء التراث العربی.
- ۱۸- مصطفوی، حسن، (۱۴۲۶ق). *التحقیق فی کلمات القرآن*، چاپ اول، تهران: مرکز کتاب ترجمه و النشر.
- ۱۹- موسوی سبزواری، سید عبدالله العلی، (۱۴۰۹). *مواهب الرحمن فی تفسیر القرآن*، بیروت: انتشارات اهل بیت (علیهم السلام).

مقالات

- ۱- جوادی آملی، عبدالله، "زن در کلام امام"، مجله ندای اسلام، سال اول، بهار ۱۳۶۰.

- ۲- حافظی، معصومه، میرزایی، محمد رضا، "اصل معاشرت به معروف در قرآن رویکرد مبنا محور در مقایسه با رویکرد رفتار محور"، جمیله پرتو وحی، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، شماره ۷.
- ۳- عظیم زاده اردبیلی، فائزه، (۱۳۷۸)، "مبانی حسن معاشرت در نظام حقوقی خانواده از منظر قرآن کریم"، مجله ندای صادق، تهران: انتشارات امام صادق (علیه السلام).
- ۴- قربان نیا، رضا، حافظی، معصومه، (۱۳۸۸) "اصل معاشرت به معروف" مجله بانوان شیعه شماره ۲۰.